

ПУБЛІКАЦІЇ ЧАСОПИСУ „СЬОГОЧАСНЕ Й МИНУЛЕ” — ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Відновлення у Мюнхені вісника українознавства „Сьогочасне й минуле“ було одним із заходів управи Наукового товариства ім. Шевченка, спрямованих на активізацію перерваної війною діяльності Товариства. На сторінках часопису науковці зробили спробу підсумувати роботу секції НТШ за окупаційний та воєнний періоди, з'ясувати становище українських наукових та освітніх інституцій. Публікації відновленого часопису давали можливість частині української інтелектуальної еліти, яка опинилась в еміграції, зорієнтуватись у ситуації і згуртувати сили для подальшої праці на ниві українознавства.

Перші числа часопису „Сьогочасне й минуле“ вийшли у Львові 1939 р. (зош. 1, 2, 3/4), тираж наступного разом з іншими надрукованими працями НТШ був знищений після окупації західноукраїнських земель радянськими військами¹. Майже через десять років часопис з'явився у Мюнхені. За той час відбулося багато подій: перша окупація західноукраїнських земель радянськими військами, пізніше гітлерівцями, друга окупація українських етнічних земель під егідою радянської держави і т. д. Нестабільність політичної ситуації не сприяла збереженню цінностей культури за кордоном. Тільки незначна кількість мюнхенських випусків „Сьогочасного й минулого“ збереглася у приватних колекціях та осіла у зарубіжних збірках українців. Ще донедавна вони були недоступні для вітчизняних дослідників. У фонди Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника мюнхенські випуски часопису „Сьогочасне й минуле“ надійшли 1995 р. як дарунок Анни-Галі та Олекси Горбачів². Дослідниця В. Яцишин охарактеризувала числа часопису у загальних рисах³.

Умови, в яких почав виходити часопис „Сьогочасне й минуле“ у Мюнхені, для української еміграції були вкрай несприятливі. На той час у таборах Німеччини та Австрії була значна кількість політичних біженців, військовополонених та вивезених німцями на роботу українців. Як представники бездержавної нації, українці щодо захисту прав емігрантів були у найгіршому становищі — адміністрація країн альянсу не хотіла кваліфікувати їх як окрему національну групу⁴. Це створювало для них певні перешкоди у таборовому житті по різних окупаційних зонах, ставило їх під загрозу примусової репатріації. Попри всі труднощі, українські емігранти відзначалися високою самоорганізованістю, працювали в таборових комітетах допомоги та комендатурах, намагаючись відстоювати свої права, облаштовували у таборах своє громадське, господарське та культурно-освітнє життя.

Значний відсоток української еміграції становили представники мистецької та наукової еліти, які шукали можливості для відновлення творчої діяльності в еміграції. За відомостями Українського наукового товариства у західних окупаційних зонах Німеччини та Австрії, на 1946 р. опинилося 277 науковців, з них — 119 професорів вищих навчальних закладів⁵. Серед емігрантів були й члени НТШ, які 30 березня 1947 р. у Мюнхені на Загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка відновили його діяльність. Інституція, що змушена була працювати у „зовсім відмінних умовах“ — в еміграції — ставила перед собою мету розвивати „вільну українську науку і репрезентувати її перед чужиньцьким світом“⁶. 1948 р. на спільному засіданні секції Товариства була прийнята ухвала про відновлення видання вісника українознавства „Сьогочасне й минуле“.

¹ Див.: Кубійович В. Нарис історії Наукового Товариства ім. Шевченка (1873—1949).— Львів, 1991.— С. 47; Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914—1939): матеріали до бібліографії.— Львів, 1998.— С. 206; [б. а.] „Сьогочасне й минуле“ // Енциклопедія українознавства / За ред. В. Кубійовича. Перевид. в Україні.— Львів, 2000.— Т. 8.— С. 3119; Українські часописи Львова 1920—1939.— Львів, 2003.— Т. 3, кн.2.— С. 833; „Сьогочасне й минуле“ (1939): систематичний покажчик змісту / НАН України. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Науковий відділ періодичних видань ім. Мар'яна та Іванни Коців; уклад., авт. вступ. ст. В. А. Передирій.— Львів, 2009.— 60 с. (Тут не вказані мюнхенські випуски, оскільки вони виходили у відмінних історико-політичних умовах і тематика їх публікацій не вписується у схему систематизації матеріалів львівського часопису).

² Закревська Я. Олекса Горбач: Життєво-біографічний нарис.— Львів, 1995.— 122 с.— (Серія „Визначні діячі НТШ“, № 5).

³ Яцишин В. З досвіду видання наукового часопису: вісник українознавства „Сьогочасне й минуле“ // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / Ред. кол.: М. М. Романюк (відп. ред.) та ін.— Львів, 2007.— Вип. 10.— С. 118—127.

⁴ Тюрменко І. Становище українських переміщених осіб у повоєнній Європі // Соціологія, політологія, історія: Збірник наукових праць.— К., 2011.— С. 66.

⁵ Гальчак С. Д. Закордонне життя українських „неповерненців“ // Вісник Черкаського університету: Серія: Історичні науки.— Черкаси, 2011.— С. 107—113.

⁶ Кубійович В. Нарис історії Наукового Товариства ім. Шевченка...— С. 49.

Часопис виходив за редакцією Зенона Кузелі, до складу редколегії увійшли Олександр Кульчицький, Петро Мегик, Іван Розгін, Євген Храпливий, Володимир Янів. У Мюнхені вийшло два числа вісника: 1948 р.— зош. 1 та 1949 р.— здвоєний зош. 1/2.

Структура випусків часопису залишилась без змін: числа традиційно складалися із розділів статей, оглядів, рецензій, а випуск за 1948 р., окрім зазначених складників, включив підбірку „Наші втраги“ та розділ хроніки. Частина матеріалів за 1949 р. опублікована у супроводі розширених анотацій англійською мовою.

Як було зазначено, у першому числі часопису основним завданням видання мало стати висвітлення „нашого сьогочасного культурного життя у зв'язку з попереднім“ та об'єднання українських інтелектуалів для подальшого розвитку національної культури та науки⁷. Ці питання визначили тематику змісту обох чисел часопису. На сторінках вісника надруковані дослідження питань історії української науки й освіти, кореспонденції та звіти про діяльність в еміграції українських наукових інститутів та вищих навчальних закладів. Значна частина статей присвячена проблемам із життя емігрантів у таборах Німеччини. Авторами публікацій були члени НТШ, відомі фахівці різних галузей науки та культури.

У вступних статтях випусків висвітлювалися ситуації, в яких опинилися українські емігранти, та завдання, що постали перед ними. Зокрема, у передмові числа за 1948 р. зазначено, що видання присвячене „в цілості оглядові нашого наукового й культурного життя в часі другої світової війни аж до сьогодні (1939—1947)“⁸. У статті В. Кубійовича „Сучасні проблеми української науки“ автор докладно характеризує становище науки у передвоєнний період, роки війни, розглядає можливості розвитку наукової роботи в еміграції. Важливим є розділ під заголовком „Провід“, в якому сформульовано завдання наукової еліти у збереженні національної культури та розвитку наукової думки в еміграції: „ставити перед свідомість народу низку завдань, допомагати йому їх вирішити [...] говорити світові про Україну й українців та здобувати прихильників для нашої справи“⁹. Розробляючи план розвитку українських наукових інституцій, В. Кубійович виділив НТШ як інституцію, спроможну взяти на себе роль об'єднувальної ланки між розпороченими по країнах Європи та Америки науковцями.

Становище української науки на сторінках часопису розкривається передовсім у ракурсі висвітлення діяльності НТШ, яке, відповідно до іс-

торико-політичних умов, на початок ХХ ст. стало всеукраїнським науковим центром¹⁰. Під час радянської окупації західноукраїнських земель та війни НТШ було змушене обмежити свою діяльність, тому важливо було зафіксувати поточну роботу цього періоду і оприлюднити її результати. Серед матеріалів першого числа вісника „Сьогочасне й минуле“ за 1948 р. надруковано кореспонденцію Я. Пастернака „Історична Секція НТШ в час другої світової війни“ та замітку В. Мацяка „Доповіді кружка істориків“, які містять інформацію за 1941—1944 рр. про важливі ділянки праці Археологічного інституту та кружка Історичного інституту, реорганізованих київською УАН із секції НТШ у передвоєнні роки.

Відомості про працю НТШ від 30 березня 1947 до 6 березня 1949 р. представлені в огляді В. Щербаківського (підписаному криптонімом В. Щ.). Публікація містить цінну інформацію про важливий період повернення Товариства до „довголітньої традиції, бажання гідно продовжувати її та відкритий вступ у широкий світ, якому НТШ знає...“¹¹ З опублікованого звіту випливає, що Товариство повернулося до праці за схемою

довоєнних років: „засідання, читання рефератів чи повідомлень, затвердження їх до публікацій, друкарня, вихід у світ...“, яка прирівнювала провідну українську наукову установу до західноукраїнських академій¹². Тут також подані прізвища тогочасних керівників Товариства, голів та членів комісій, а також чинні при НТШ інституції: Інститут енциклопедій, Бібліологічний інститут, Інститут української мови, Інститут національних дослідів, і зазначено напрями їх діяльності. На сторінках часопису піднімалася тема діяльності зарубіжних українських наукових товариств, створених за зразком НТШ у Мюнхені та Ашаффенбурзі (1948, зош. 1).

Таким чином, на сторінках часопису були надруковані матеріали членів Товариства про мало-відомий період діяльності НТШ. Публікації містять конкретні факти та дати, прізвища учасників подій, оцінки їх, висловлені відомими науковцями. На основі опублікованих матеріалів можна простежити діяльність НТШ у співпраці з українськими науковими інституціями та вищими навчальними закладами, оскільки їх об'єднували спільні завдання розвитку української науки в еміграції.

Діяльність наукових інституцій в еміграції висвітлюють статті Є.-Ю. Пеленського „Українська наука в Польщі за час війни (1940—1944)“ та З. Кузелі „Українознавство в Німеччині (1939—1945)“ (1948, зош. 1), об'єднані темою українознавчих досліджень. Є.-Ю. Пеленський, зокрема, високо оцінив працю колишнього голови НТШ, професора

⁷ Від редакції // Сьогочасне й минуле.— 1948.— Зош. 1.— С. 2.

⁸ Там само.— С. 4.

⁹ Кубійович В. Сучасні проблеми української науки // Сьогочасне й минуле.— 1948.— Зош. 1.— С. 5.

¹⁰ Бурдуланюк В. Наукове товариство імені Шевченка — Всеукраїнський науковий центр кінця ХІХ — початку ХХ століть // Українознавчі студії.— 2007/2008.— С. 323—330.

¹¹ Наукове товариство ім. Шевченка: Огляд праці за час від 30. 3. 1947 до 6. 3. 1949 р. // Сьогочасне й минуле.— 1948.— Зош. 1.— С. 89.

¹² Дашкевич Я. Михайло Грушевський — творець концепції української національної науки // Дзвін (Львів).— 1991.— № 9 (563).— С. 137—140.

Івана Раковського над матеріялами до Енциклопедії українознавства. Автор також подав перелік книжок, які, всупереч цензурним утискам німецької влади, вдалося видати у Польщі (68 назв). У списку зазначені праці з книгознавства Л. Биковського, С. Рудницького, Б. Романенчука, важливі тематичні річники „Української книги“, „У століття Шевченкового „Кобзаря“ (кн. V), „У 450-ліття українського друкарства у Кракові“ (кн. VI) та інші видання. Публікація З. Кузелі висвітлює історію українознавчих студій у Німеччині ще з часів Першої світової війни. Автор подає відомості про працю „Української Громади“ в Берліні, яка гуртувала культурно-освітніх та наукових діячів у 1919—1925 рр., висвітлює діяльність „Німецько-українського товариства“, „Української Накладні“ під керівництвом Я. Оренштайна, видавництва „Українське слово“ і докладніше (з 1926 р.) роботу Українського наукового інституту. У статті мовиться про праці з питань українознавства, видані українськими та зарубіжними вченими, серед яких С. Єфремов, М. Аркас, Д. Дорошенко, В. Сімович, Н. Кребс, Л. Меллер, Л. Негель, Г. Білліб та ін.

З-поміж емігрантів у Німеччині перебували науковці зі східних областей України і часопис опублікував їхні дослідження окремих питань розвитку культури та господарства в Україні: Г. Жуківський — „Сільсько-господарська наука в Україні“, І. Вигнанець — „Високі школи в Україні“ (1948), Ю. Бойко — „Книжкова продукція в СРСР в 1917—1947 рр.“ (1949, зош. 1/2).

Цінні матеріяли зібрані під заголовком „Наші висові школи“ (1948, зош. 1). Тут І. Мірчук подає відомості про Український вільний університет (УВУ) від заснування його у Відні 1921 р., перенесення інституції у Прагу, окреслив проблеми його роботи на новому етапі. Серед матеріялів підбірки кореспонденція В. Доманицького про Український технічно-господарський інститут в Мюнхені, о. Василя Лаби — про Українську Греко-Католицьку духовну семінарію, О. Оглоблина — про Інститут українських мартирологів та інформацію про інші інституції, що дає можливість простежити напрями роботи українських науковців, спрямовані на збереження і розширення надбань національної науки.

Тему діяльності українських вищих наукових закладів в еміграції продовжено у розділі оглядів наступного числа вісника за 1949 р. (зош. 1/2). Тут опубліковано кореспонденції про створення Інституту заочного навчання при УВУ, чинні факультети Українського технічно-господарського інституту, про Український науковий інститут у Берліні, Український науковий інститут у Варшаві, Українську економічну високу школу, Українську католицьку духовну семінарію, Богословську академію УАПЦ та інші інституції. На сторінках часопису сформульовані причини, що обумовили організацію українських навчальних закладів, визначено їх завдання: „для потреб особливої суспільної групи, що нею є політична українська еміграція“ з метою „збереження одиної основи її єдності й існування [...] збереження української духов-

ності“¹³. Таким чином, публікація дає можливість ознайомитися з оцінкою ситуації щодо становища в суспільстві та перспектив функціонування українських наукових інституцій за кордоном.

Наступне число „Сьогочасного й минулого“, відповідно до рішення з'їзду НТШ у Берхтесгадені 1948 р., присвячене обговоренню проблем життя українських емігрантів. Передмовою цього випуску стала стаття З. Кузелі, який охарактеризував проживання українських емігрантів у таборах Німеччини як цілісний процес, що пройшов початкову стадію, дійшов „до найвищої точки розвитку й схиляється поволі до ліквідації виїздом з теренів кількарічного гуртового перетримання на місцях на дальші місця розрізненого перебування в країнах світу, найбільше в Америці“¹⁴. Автор наголосив на потребі дослідження життя українських емігрантів, окреслив коло нагальних питань: з'ясування причин емігрування, фіксація освітнього та фахового рівня емігрантів, їхньої зайнятості працею у таборах, кількості молоді серед емігрантів, оцінки фінансово-економічного рівня проживання емігрантів та ін.

У частині публікацій еміграція українців у Німеччину розглядається в аспекті дослідження загальних питань національної історії. Наприклад, М. Зашківський зіставляє причини виникнення, умови існування та завдання української політичної еміграції в Німеччині періоду після визвольних змагань та „нової хвилі“ еміграції років Другої світової війни¹⁵. Автори інших статей зосереджуються на поданні фактів, які в подальшому можуть бути використані для вивчення окремих питань історії української повосної еміграції. Цінні матеріяли подав у своїй статті автор, підписаний як Юрій Л., який спробував простежити „скринінг“ — механізм перевірки політичного минулого емігрантів, що часто призводило до втрати прав „переміщеної особи“ („ДП“)“¹⁶. Тематика публікацій охоплює широке коло питань, що розкривають умови проживання українців в еміграції. Обговорювались проблеми організації побуту, медичного обслуговування, освітнього, культурного та релігійного життя таборян. Досліджувались важливі аспекти задоволення культурних та духовних потреб емігрантів: функціонування української мови у таборах, питання літературних зацікавлень емігрантів та відображення таборного життя у художніх творах емігрантів — зокрема, в сатиричних, а також виховання молоді впливом „Пласти“ та інші питання.

Науковці виділили соціологічні фактори, що кардинально впливали на свідомість емігрантів: скучення у таборах людей різних станів, професій, культури, віку, їх вимушеної бездіяльності, тимчасовість перебування у середовищі табору. Особливості світогляду емігрантів досліджував О. Кульчицький, який на сторінках вісника опублікував спостереження про вплив життя у таборі на психічний стан емігрантів¹⁷. Згодом вчений використав ці напрацювання для ширшого дослідження теми¹⁸.

Характерним для матеріялів часопису є подання статистичних відомостей. Докладну інформацію

¹³ Заснування Інституту Заочного Навчання при УВУ // Сьогочасне й минуле.— 1949.— Зош. 1/2.— С. 86.

¹⁴ Кузелі З. В далеку дорогу // Там само.— С. 3—7.

¹⁵ Зашківський М. Дві українські еміграції // Там само.— С. 77—81.

¹⁶ Юрій Л. „Родина“ і „скринінг“ — Дамоклів меч таборів // Там само.— С. 64—68.

¹⁷ Кульчицький О. Психологія „переміщених осіб“ — таборян // Там само.— С. 68—76.

¹⁸ Енциклопедія українознавства / За ред. В. Кубійовича. Перевид. в Україні.— Львів, 1994.— Т. 4.— С. 1235.

про кількість українських емігрантів у трьох окупаційних зонах Німеччини та Австрії представив В. Кривокульський, який, розглядаючи перспективу можливого працевлаштування емігрантів, публікував таблиці з відомостями про їх фахову освіту¹⁹. Інформація про чисельність українських емігрантів на 1 вересня 1948 р., їхню зайнятість працею у майстернях та на підприємствах міститься у публікації В. Мудрого²⁰. У статті В. Кубійовича у статистичних таблицях представлено склад українських емігрантів за статтями, віковими групами, соціальним походженням, релігійною належністю, подаються відомості про стан народжуваності дітей у таборах²¹.

У розділі рецензій представлено книжки переважно українських авторів, які у 1946—1948 рр. вийшли у Мюнхені, Лондоні, Парижі, Авгсбурзі. Серед рецензованих видань праці з історії України, археології, мовознавства, підручники для вищих навчальних закладів. Перегляд рецензованих книжок свідчить про те, що в зазначені роки українські дослідники вивчали проблеми примусової праці в радянській Росії, питання життя українських емігрантів у концтаборах, публікували

біографії визначних діячів української культури. Авторами опублікованих рецензій були Ю. Шерех, Я. Рудницький, О. Кульчицький, І. Витанович, Б. Круницький, К. Кисілевський та ін.

Опублікована у розділі хроніка інформація висвітлює події наукового, культурно-освітнього, мистецького життя емігрантів. Замітки інформували про конференції закордонних учених, у яких брали участь українські науковці, розвиток шкільництва в окупаційних зонах, роботу українських освітніх закладів у містах Німеччини. Цінні відомості про професійні об'єднання українських емігрантів: Об'єднання українських музик, Об'єднання митців української сцени, Організацію українських агрономів в еміграції, а також видавничу діяльність у таборах емігрантів. У розділі „Наші втрати“ надруковано некрологи митрополита Андрея Шептицького, В. Сімовича, М. Панчишина, А. Штекля.

Отже, видання часопису „Сьогочасне й минуле“ стало одним із проявів відновлення активної діяльності НТШ і сприяло згуртуванню його членів для подальшого розвитку наукової думки в нових історико-політичних умовах.

Валентина ПЕРЕДИРІЙ

ІНТЕРМЕТАЛЕВІ СПОЛУКИ: ОДЕРЖАННЯ, СТРУКТУРА, ЗАСТОСУВАННЯ

Із 92 хемічних елементів, які трапляються у природних умовах, близько 75 відсотків — це метали. Взаємодіючи між собою, а часом з напівметалами або неметалічними компонентами, вони утворюють інтерметалеві сполуки (металіди, інтерметаліди). Для більшої частини інтерметалідів характерний металічний тип хемічного зв'язку та специфічні металічні властивості. Як і інші хемічні сполуки, інтерметаліди мають різноманітну стехіометрію і за своїми хемічними та фізичними властивостями відрізняються від властивостей елементів, що їх утворюють. Чітку межу між інтерметалідами та іншими сполуками часто важко провести. Серед причин є і те, що властивості, які могли б слугувати підставою для такого розмежування (наприклад, електропровідність) часто суттєво змінюються залежно від складу та температури. Зазвичай інтерметаліди характеризуються досить високою твердістю, нижчою, ніж у чистих металів, пластичністю, значним тепловим ефектом утворення, мають вищу температуру топлення, ніж вихідні компоненти, та високу хемічну стійкість. Кількість сполук, що утворюють ті чи інші метали, взаємодіючи між собою, залежить від їхньої природи і насамперед від електронної структури атомів. Так, у системах Cu-V, Al-Bi, Ca-Mn не утворюється жодної сполуки, у системі Mg-Co — одна (MgCo₂), а у системі Gd-Zn аж десять сполук

(GdZn, GdZn₂, GdZn₃, Gd₂Zn₁₁, Gd₆Zn₂₃, Gd₁₃Zn₅₈, GdZn₅, Gd₃Zn₂₂, Gd₂Zn₁₇, GdZn₁₂). Метали, близькі за електронною структурою, розмірами атома та однотипні за кристалічною структурою утворюють тверді розчини, часто необмежено взаємно розчиняють один одного (Cu-Au, Sc-Y тощо). У системах з участю трьох металів може утворюватися ще більша кількість інтерметалічних сполук (наприклад, 24 сполуки у системі Pr-Ni-Ga). Інтерметалеві сполуки можуть мати як сталий (зазначені вище), так і змінний склад (Pd_{0,48-0,53}Al_{0,52-0,47}PrCu_{0,50-0,20}In_{1,50-1,80}).

Оскільки метали мають високі температури топлення, то синтез інтерметалевих сполук проводять за високих температур. Найчастіше це сплавлення шихти з компактних металів в електродуговій печі в атмосфері інертного газу (аргону, гелію) або сплавлення металів в індукційних печах також в інертній атмосфері. В методах порошкової металургії суміш порошків металів (або металів і неметалічних компонентів) старанно перемішують, пресують у сталевій прес-формі у таблетки, які вміщують у вакуумовані і запаєні кварцові ампули. Ампули поступово нагрівають до високої температури та витримують протягом певного часу у муральних печах. Синтез інтерметалідів можна проводити також методом газотранспортних реакцій. Для швидкого виготовлення сплавів, компо-

¹⁹ Кривокульський В. Дві головні переселенські проблеми (До проблеми переселення української інтелігенції) // Сьогочасне й минуле.— 1948.— Зош. 1.— С. 84—88.

²⁰ Мудрий В. Нова українська еміграція та організація таборового життя // Там само.— 1949.— Зош. 1/2.— С. 9—14.

²¹ Кубійович В. З демографічних проблем української еміграції: (На прикладі таборів у Міттенвальді) // Там само.— С. 14—26.